

Плідна спроба концептуалізації у галузі компаративістики¹

Перспективи розвитку кожної наукової дисципліни чи сфери досліджень завжди пов'язані з переосмисленням уже пройденого шляху. Їх сучасний зріз не може повною мірою бути пізнаний без визначення первинної наукової парадигми, що становить їх сутнісну ідентичність, а також динаміки розвитку, що відображає її розкриття. Низка суспільних і гуманітарних дисциплін, таких, як соціологія чи мовознавство, вже збагатилися фундаментальними працями, що виявляють особливості їх історичного становлення, сутнісну проблематику і тенденції сучасного розвитку. На жаль, цього не можна сказати щодо історії юридичних наук загалом (що нетотожна історії політичних і правових учень) та окремих юридичних дисциплін, усталених сфер і напрямів досліджень. У зв'язку з цим наукова розвідка О. В. Кресіна може розглядатися як така, що заповнює істотну прогалину в зазначеній сфері, будучи результатом комплексного аналізу витоків і становлення порівняльно-правових досліджень.

Варто зауважити, що значення книги виходить за межі заявленої проблематики, оскільки в ній висвітлюється не лише генеза окремого напрямку юри-

дичних досліджень, а й на матеріалах розвитку цих досліджень розглядаються принципово важливі проблеми виникнення сучасних юридичних наук у цілому. Зокрема, автор шукає витoki порівняльно-правових досліджень як свідомої й послідовної наукової діяльності у поступовій зміні світоглядних засад мислення про право в контексті релігійної, філософської та наукової революцій, політичного і соціального розвитку XVI – першої третини XIX ст., а також становлення предмета і об'єкта правознавства.

Звісно, осмислення права настільки ж давнє, як і потреба у правовому регулюванні суспільних відносин. Разом із тим поєднання світоглядних засад, доктринального і догматичного знання в єдине ціле і його конституювання у вигляді сучасної суспільної науки (чи комплексу наук) про право не можуть вважатися одвічними, вони мають певну історичну точку відліку. Спираючись на таке базове посилення, О. В. Кресін докладно розглядає, як на зміну ідеї дуалізму природного та позитивного права починаючи з другої половини XVIII ст. прийшло позитивістське праворозуміння і чому саме завдяки останньому остаточно оформився предмет

¹ Кресін О. В. Становлення теоретичних засад порівняльно-правових досліджень у другій половині XVIII – першій третині XIX століть: компаративна концептуалізація : монографія / О. В. Кресін ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Київ : Логос, 2017. – 680 с.

юридичних наук, а самі вони змогли відокремитися від філософії. У такому контексті розкриваються становлення предмета, набуття смислу і поява потреби в порівняльно-правових дослідженнях, у яких зникає неправовий і універсальний «природний» деномінатор належного, різноманітне і об'єктивне дійсне стає самодостатнім предметом наукового розгляду (розділ 4).

Так само автор прослідковує становлення вчення про соціальність права – і того, що право походить від суспільних відносин, і того, що об'єктом права стає регулювання правовідносин конкретного суспільства. Етапами розвитку цього вчення, на його (достатньо аргументовану) думку, стали обґрунтування етичної автономії соціального буття, ідеї суспільства як соціального окремого, суспільної природи держави і права, національного правопорядку і, нарешті, доктрини соціального національного і міжнародного права. Розгляд права як суспільного досвіду дав автору змогу постулювати закономірність і неунікненність національного різноманіття у праві та самоцінність кожного національного правопорядку, перетворив останній на основну одиницю порівняльно-правових досліджень, надав останнім об'єкт – пізнання і вдосконалення національного права (розділ 5).

На такому підґрунті магістральним шляхом трансформації суспільних та гуманітарних сфер знань стали емпіричні індуктивні й насамперед порівняльні дослідження. З одного боку, на основі узагальненого порівняльного знання формувалися теоретичні частини суспільних та гуманітарних наук, а з другого – воно організовувалося вченими

в окремі порівняльні дисципліни у межах цих наук (порівняльне мовознавство, порівняльне релігієзнавство тощо).

Як зазначає автор, у другій половині XVIII ст. відбулося істотне зростання порівняльно-правового знання і розпочалося його теоретичне осмислення. Зокрема, було розвинене вчення про наукові (визначення окремого в національному праві, оцінка національного права; реконструкція загального в праві; визначення особливого шляху розвитку правопорядків, їх класифікація) та практичні (конструювання національного права; узгодження елементів складного національного правопорядку; вдосконалення національного права за допомогою зарубіжних правових моделей; використання іноземного права в приватноправовій сфері та міжнародних економічних відносинах) цілі порівняння права, сформульовані елементи ціннісного бачення та методики порівняльно-правового аналізу (розділ 6).

Аналізуючи плюралізм організації порівняльно-правового знання у другій половині XVIII – першій третині XIX ст., О. В. Кресін показав, що, з одного боку, воно стало чинником завершення виокремлення позитивного юридичного знання в сучасну юридичну науку та становлення сучасного загального вчення про право, а з другого – стрімке накопичення порівняльно-правового знання значною частиною науковців було сприйняте як підстава для його дисциплінарної організації – у контексті тогочасного процесу диференціації та інституціоналізації юридичних знань. Як зазначає автор, протягом першої третини XIX ст. було запропоновано і концептуалізовано такі юридичні науки, як

порівняльне правознавство та порівняльна історія права, зроблено кроки до творення галузевих порівняльно-правових дисциплін. При цьому в монографії доводяться співіснування і сумісність не-дисциплінарної та дисциплінарної форм організації порівняльно-правового знання протягом досліджуваного ним періоду (розділ 7).

Найважливішими у дослідженні О. В. Кресіна, як на нашу думку, є розділи 8–10, присвячені реконструкції порівняльно-правової наукової картини світу у другій половині XVIII – першій третині XIX ст.

Зокрема, тут автор докладно проаналізував основні тогочасні теорії національного права (соціально-вольову та органічну) як окремого в праві (одиниці правового розвитку), а також учення про своєрідні елементи національного права (розділ 8).

У розділі 9 монографії реконструйовано тогочасний розвиток учення про загальне у праві та шляхи його формування. Зокрема, автор доводить, що науковці другої половини XVIII – першої третини XIX ст. обґрунтували неможливість загальної позитивної форми права, тобто загальносвітового позитивного правопорядку, на основі римського, французького, міжнародного права, християнської етики, домінування одного народу щодо інших. Натомість було визнано, що єдиною формою існування загального у праві є іманентна присутність загальних елементів у національних правопорядках. Саме тоді була заперечена ідея ймовірності змістової тотожності національних правопорядків, і водночас визнана можливість відносної змістової подібності

правових систем – але лише як певної тенденції до накопичення іманентних загальних (характерних для більше ніж одного правопорядку) елементів у національному праві. Можна погодитись із висновком О. В. Кресіна, що ця процесуальність загального у праві стала предметом учення про внутрішній і зовнішній діалог національних правопорядків. При цьому найбільш докладно розглядалися питання запозичення в праві, що зумовило формування протягом досліджуваного у монографії періоду відповідної теорії.

На наш погляд, О. В. Кресін достатньо аргументовано доводить, що саме усвідомлення не абсолютного, а конкретного характеру загального у праві (присутність тих чи інших елементів не у всіх правопорядках, а лише в конкретних їх групах) стало чинником постановки науковцями у другій половині XVIII – першій третині XIX ст. питання про особливе в праві. Автор докладно розглядає реалізацію цієї ідеї при класифікаціях правових систем, виокремлює і аналізує їх види (класифікації за правовими сім'ями, макрорегіонами світу, релігійними ареалами, належністю до римської правової традиції, поділом на західне і не-західне право та ін.). При цьому він переконливо доводить, що рівня теорії з них досягло лише вчення про правові сім'ї, щодо якого всі інші види класифікацій виступали як більшою чи меншою мірою субсидіарні (розділ 10).

На такому підґрунті О. В. Кресін представив цілісну реконструкцію наукової картини світу, що сформувалася у другій половині XVIII – першій третині XIX ст. на основі узагальнення порівняльно-правового знання. Слід за-

значити, що йдеться про картину світу юридичних наук загалом, і саме вона – перша не-філософська, а саме юридична – є найбільш повним вираженням становлення сучасних юридичних наук як самостійної сфери наукового пізнання. Водночас ця картина світу найбільш повно синтезує саме теоретичні засади порівняльно-правових досліджень. У чому ми з автором повністю згодні.

Варто відзначити також ретельний аналіз О. В. Кресіним історіографії розвитку порівняльно-правових досліджень – у загальній динаміці й згідно з основними проблемами (розділи 1 і 2), а також його комплексну концептуалізацію теоретичних і методологічних засад свого дослідження (розділ 3). Приваблює й те, що автор спирається на широке коло першоджерел, частина з яких протягом останніх років була перекладена за його редакцією, а також звертається до значного масиву праць українських юристів другої половини XVIII – першої третини XIX ст.

Власне, на цьому можна було б поставити крапку, констатувавши, що мета дослідження досягнута, а завдання повністю виконане. Однак, оскільки О. В. Кресін, зберігаючи відданість улюбленій темі, не втримався від того, щоб у докладній післямові проаналізувати подальший розвиток теоретичних засад порівняльно-правових досліджень – аж до початку XXI ст., думаємо, варто не залишати поза увагою і цей доробок. Як на нашу думку, такий екскурс виправдав себе, оскільки дав автору можливість достатньо обґрунтовано стверджувати, що основна проблематика у цій галузі протягом останніх двох століть залишилася здебільшого незмін-

ною, еволюціонували ж насамперед відповіді на питання, сформульовані європейськими вченими у другій половині XVIII – першій третині XIX ст. Це стало підґрунтям для твердження про сталість відповідної наукової парадигми, що пов'язана, зокрема, зі збереженням актуальності ідеї національного права як основної одиниці світового правового розвитку. Так само актуальними залишаються ідеї плюралізму організації порівняльного знання, що представлено насамперед порівняльним правознавством, але не може бути повною мірою присвоєне чи поглинуте жодною з юридичних дисциплін, позаяк створює основи загального вчення про право.

У кінцевому підсумку можна зробити висновок, що монографія О. В. Кресіна є новаторською працею, де вперше комплексно розглядається становлення теоретичних засад порівняльно-правових досліджень у європейській правовій науці, що відкриває нові перспективи осягнення її загальної трансформації у другій половині XVIII – першій третині XIX ст. Ця книга є самостійним завершеним науковим дослідженням, що заслуговує на увагу науковців та викладачів.

Харитонов Є. О., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Харитонова О. І., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія»